

Ο ΕΙΔΙΣΜΟΣ ΩΣ ΑΠΑΡΧΗ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΑ ΖΩΑ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΠΛΕ, ΙΩΑΝΝΑ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΠΕΡΔΙΚΑΡΗ,
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΖΑΜΑΛΗΣ*

1. Ειδισμός και ρατσισμός

Ο όρος *ειδισμός* [speciesism] χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Richard Ryder το 1970 για να περιγράψει την υποτίμηση των «άλλων» ζώων από τον άνθρωπο, η οποία μπορεί να εκφραστεί όχι μόνον ως απλή διάκριση, αλλά και ως καταπίεση, εκμετάλλευση, ή αδικία.¹ Καθιερώθηκε, όμως, από τον Peter Singer στο βιβλίο του *Η απελευθέρωση των ζώων*, όπου ορίζεται ως είδος προκατάληψης που διακρίνει τα μέλη ενός είδους υπέρ των συμφερόντων τους και ενάντια στα μέλη άλλων ειδών.² Ο ειδιστής είναι προκατειλημμένος υπέρ των ανθρώπων, όπως αντίστοιχα ο ρατσιστής υπέρ των μελών της φυλής του και ο σεξιστής υπέρ των μελών του φύλου του.³

Ρατσισμός θεωρείται «η κοινωνική ή πολιτική πρακτική διακρίσεων, που βασίζεται στο δόγμα της ανωτερότητας μιας φυλής, μιας εθνικής ή κοινωνικής ομάδας και στην καλλιεργημένη αντίληψη των μελών της ότι οφείλουν να περιφρουρήσουν την αμιγή σύσταση, την καθαρότητα της ομάδας τους καθώς και τον κυριαρχικό τους ρόλο

* Η Δήμητρα Μπλε, η Ιωάννα-Παναγιώτα Περδικάρη και ο Γεώργιος Τζαμαλής είναι φοιτητές του ΔΠΜΣ «Ζώα: Ηθική, Δίκαιο, Ευζωία», το οποίο συνδιοργανώνεται από το Τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ και το Ελληνικό Ινστιτούτο Παστέρ.

1. R. Ryder (2011).

2. Δ. Κουντάκη (2019).

3. Σ. Καραγεωργιάκης (2016), 51.

έναντι των υπόλοιπων φυλετικών, εθνικών, κοινωνικών κ.λπ. ομάδων, που θεωρούνται από αυτά κατώτερες».⁴

2. Η γέννηση του ειδισμού

Μπορεί ο όρος *ειδισμός* να καθιερώθηκε πρόσφατα, η έννοια που εκφράζει, όμως, υφίσταται από την αρχαιότητα, καθώς οι έλληνες φιλόσοφοι διατυπώνουν έντονα την ανάγκη να υιοθετηθούν διαχωρισμοί που βασίζονται κυρίως στη μορφή και τον λόγο. Εμβληματικότερη όλων είναι η διάκριση των ανθρώπων από τα υπόλοιπα έμβια όντα, τα οποία αποτέλεσαν αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης από αρκετούς στοχαστές, κυρίως λόγω της έντονης μορφικής διαφοροποίησής τους από τον άνθρωπο. Ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα μη ανθρώπινα ζώα δεν διαθέτουν ιδιωτικά συμφέροντα, συνεπώς ταξινομούνται σε πολύ κατώτερη θέση σε σχέση με τους ανθρώπους στη μεγάλη αλυσίδα της ύπαρξης, λόγω του υποτιθέμενου ανορθολογισμού τους. Ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που προσπάθησε να δημιουργήσει μια ταξινομική κατηγοριοποίηση και ιεράρχηση των ζώων. Αντιλήφθηκε ορισμένες ομοιότητες μεταξύ των ανθρώπων και άλλων ειδών και ανέπτυξε ένα είδος «ψυχολογικού συνεχούς», αναγνωρίζοντας ότι τα ανθρώπινα και τα μη ανθρώπινα ζώα διαφέρουν μόνο ως προς τον βαθμό στον οποίον διακρίνονται από ορισμένες ιδιότητες. Παρ' όλα αυτά, αρνείται τη λογικότητα και την ηθική ισότητα στα ζώα. «Τα φυτά δημιουργούνται για χάρη των ζώων», έγραψε, «και τα ζώα για χάρη των ανθρώπων».⁵ Κατέληξε έτσι στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος είναι κυρίαρχος στην ιεραρχική δομή που εισηγείται, και τούτο λόγω της δυνατότητάς του να χρησιμοποιεί τον ορθό λόγο. Οι Στωικοί ασπάζονται την ίδια άποψη: τα ζώα δεν μπορεί να έχουν όμοια αντιμετώπιση με τους ανθρώπους, καθώς δεν μετέχουν της κοινότητας των έλλογων όντων λόγω της φύσης τους.⁶

Μέχρι εδώ, λοιπόν, παρατηρούμε τον διαχωρισμό ανθρώπων και μη ανθρώπινων ζώων και την προσπάθεια εστίασης στις διαφορές, κάτι που είναι δικαιολογημένο, καθώς η έντονη διαφορά στη μορφολογία, η υποτιθέμενη έλλειψη επικοινωνίας, αλλά και η ικανότητα για έναν αυτάρκη και ανεξάρτητο βίο αποτελούν σίγουρα αντικείμενο απορίας

4. Γ. Μπαμπινιώτης (2002).

5. Αριστοτέλης (2009), 1, 1256b 7-8.

6. *Stoicorum Veterum Fragmenta* 346, 85.

και μελέτης. Ωστόσο, ήδη από την αρχαιότητα υιοθετούνται και άλλες διακρίσεις, αυτή τη φορά στο πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας.

3. Διακρίσεις μεταξύ ανθρώπων

Παρακάτω θα δούμε κάποιους διαχωρισμούς που κάνουν έντονα την εμφάνισή τους στην αρχαιότητα. Παρ' όλο που μέχρι τώρα είδαμε τη διάκριση λόγω των διαφορών που έχουν κάποιοι έμβιοι οργανισμοί σε σχέση με τα ανθρώπινα όντα, φαίνεται ότι η θεωρία του ειδικισμού αποτελεί το έναυσμα για την εμφάνιση ή ακόμη και την ενίσχυση ενός πρωτο-ρατσιστικού φαινομένου, στο πλαίσιο του οποίου η κοινότητα των Ελλήνων φαίνεται να στρέφεται ιδιαίτερα εναντίον των χαρακτηρισμένων ως «βάρβαρων» Περσών και Αιγυπτίων. Επιπλέον, ως παράδειγμα μπορούν επίσης να αναφερθούν οι γυναίκες στην ελληνική κοινωνία, οι οποίες ήταν κατηγορηματικά αποκλεισμένες και περιθωριοποιημένες εξαιτίας της υποτιθέμενης βιολογικής ανεπάρκειάς τους. Ανάλογη περίπτωση συνιστά και η περιθωριοποίηση των σκλάβων.

Οι διτισμοί «πολιτισμένος»-«βάρβαρος» και «ανώτερος»-«κατώτερος» αποτελούν ένα από τα πρώτα στερεότυπα ρατσιστικού αποκλεισμού. Ο πρώτος διαμορφώνει την ιδέα της συμμετοχής σε μια ομάδα υπεροχής για τους κοινωνικά ομοιογενείς πληθυσμούς έναντι των υπόλοιπων «απολίτιστων». Ο δεύτερος λειτουργεί εσωτερικά της «πολιτισμένης» κοινότητας διαμορφώνοντας (υπο)σχέσεις εξουσίας επ' απειλή της κοινωνικής μεταμόρφωσης. Και οι δύο έννοιες απέκτησαν φιλοσοφικό υπόβαθρο κατά την ελληνική αρχαιότητα, στη σκέψη της οποίας υπονοείται ότι η κοινωνία βελτιώνεται βιολογικά από την ύπαρξη του στερεότυπου της κατωτερότητας. Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι η επιτυχής ανατροφή των ευγενών ανθρώπων έχει ως προϋπόθεση το «οι άριστοι να συνευρεθούν με τους άριστους».⁷ Δικαίωμα στην εκπαίδευση, επιδιώκοντας τον κυβερνήτη-φιλόσοφο που θα ηγηθεί μιας δίκαιης πολιτείας, διαθέτουν μόνο τα προερχόμενα από τέτοιες σχέσεις παιδιά, ενώ απορρίπτονται τα υπόλοιπα, των κατώτερων και φτωχών συμπεριλαμβανομένων. Με την αλληγορία του σπηλαίου στην *Πολιτεία* ο Πλάτων επισημαίνει το χρέος των φιλοσόφων προς το κράτος. Η ταυτοποίηση των κατώτερων στο εσωτερικό της κοινωνίας

7. Πλάτων (2015): 459d.

σηματοδοτεί τη μετάβαση από την κοινωνική στη ρατσιστική διάκριση για τους μετέχοντες στην κατώτερη κοινωνική τάξη.

Από την πλευρά του ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι όλοι σχεδόν οι τεχνίτες πρέπει να ανήκουν στους σκλάβους και πως ένα λειτουργικό κράτος δεν θα έπρεπε να διαθέτει πολίτες που να είναι τεχνίτες.⁸ Το στερεότυπο του «βάρβαρου» δεν αποδίδει την πλήρη αξία της ανθρώπινης ύπαρξης στους υποταγμένους «άλλους», ερμηνεύοντας το γεγονός πως αυτοί κατέστησαν σκλάβοι βάσει του ότι δεν διαθέτουν λογική και η συμπεριφορά τους προς τους λογικούς μοιάζει με τη συμπεριφορά των ζώων προς τους ανθρώπους. Στη σύγχρονη κοινωνία οι κατώτερες τάξεις αποτελούν χρήσιμο εργατικό δυναμικό από τη μια πλευρά, αλλά και φθαρμένο και απρόσφορο τμήμα του πληθυσμού από την άλλη.

Αξιοσημείωτη είναι η συμπεριφορά απέναντι στα άτομα με ειδικές ανάγκες ή αναπηρίες. Η ύπαρξή τους ξεκινά από τη στιγμή που εμφανίστηκε το ανθρώπινο είδος στη Γη. Σε κάθε εποχή, όμως, η κοινωνία τα αντιμετώπιζε διαφορετικά, ανάλογα και με τα επικρατούντα συμφέροντα και δοξασίες. Η βρεφοκτονία, οι βασανισμοί, το μαστίγωμα, οι ξυλοδαρμοί, η εγκατάλειψη, η απομόνωση, τα ιδρύματα, οι φυλακές, τα άσυλα, ο εμπαιγμός, η εκμετάλλευση, η φιλανθρωπία, η ελεημοσύνη, η προστασία, η φροντίδα, ο σεβασμός είναι μερικά από τα στάδια της εξέλιξης στην αντιμετώπιση των «διαφορετικών» αυτών ατόμων.

Κατά την αρχαιότητα και πιο συγκεκριμένα στη Σπάρτη, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, το γεννημένο παιδί που ήταν ασθενικό και δύσμορφο, το έστελναν στις λεγόμενες Αποθέτες, ένα βαρβαρικό τρόπο κοντά στον Ταϋγετο, διότι πίστευαν πως το παιδί που δεν έχει γεννηθεί υγιές και εύρωστο ήταν καλύτερα και για το δικό του συμφέρον, αλλά και για εκείνο της πόλης, να μη ζει.⁹ Στην αρχαία Αθήνα, εντούτοις, τα άτομα με αναπηρίες όχι μόνο τύγχαναν ιδιαίτερης αντιμετώπισης, αλλά λάμβαναν και επίδομα υπέρ αδυνάτων. Είναι γεγονός, πάντως, ότι η πρώτη επιστημονική θεώρηση και αντιμετώπιση του θέματος των «διαφορετικών» ατόμων γίνεται από τον Ιπποκράτη κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα, ο οποίος απέδιδε την αναπηρία όχι σε θεούς και δαίμονες, αλλά σε κάποια ασθένεια. Ασχολήθηκε,

8. Αριστοτέλης (2009): VII, 1329a 12-13.

9. Πλούταρχος (1864), 16, 1-3.

μάλιστα, ο ίδιος με τους ψυχικά ασθενείς και με άτομα με νοητική υστέρηση. Ακόμα και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο οι πλούσιοι φιλοξενούσαν άτομα με αναπηρίες στα σπίτια τους και τα χρησιμοποιούσαν ως υπηρέτες ή γελωτοποιούς, συνήθεια που συνεχίστηκε στην Ευρώπη για πολλούς αιώνες.

Παρ' ότι, λοιπόν, οι άνθρωποι με ειδικές ανάγκες ανήκουν αναμφίβολα στο ανθρώπινο είδος, παρατηρούμε ότι από την αρχαιότητα, ακόμη και με στοιχεία απ' τη μυθολογία, η εκάστοτε ιδιαιτερότητα, που θεωρείται ότι αποκλίνει από το «φυσιολογικό», τους κατατάσσει αυτομάτως στην κατηγορία του «αναπήρου» και τους θέτει στο περιθώριο της κοινωνίας. Στην αρχαία Αθήνα εμφανίστηκε πρώτη φορά η παροχή «επιδόματος», γεγονός που καταλήγει να είναι μια ακόμη έκφραση υποτίμησης και αποκοπής των ατόμων με ειδικές ανάγκες από τις κοινωνικές υποχρεώσεις και την εργασία.

4. Μη ειδικτική προσέγγιση

Στον αντίποδα βρίσκονται αρκετοί αρχαίοι φιλόσοφοι που αναγνωρίζουν ότι τα ζώα ανήκουν σε διαφορετικό είδος από αυτό των ανθρώπων, αλλά θεωρούν ότι αυτό δεν δικαιολογεί να αντιμετωπίζονται ως κατώτερα όντα και να θανατώνονται. Ο Πυθαγόρας, ο Πλούταρχος, ο Πορφύριος και ο Θεόφραστος ήταν κατ' επιλογήν χορτοφάγοι.¹⁰ Είχαν υιοθετήσει τη φυτοφαγία καθώς θεωρούσαν ότι ο εξαγνισμός της ψυχής ήταν εφικτός μόνο με την αποφυγή της ζωοφαγίας. Όσοι δεν κατάφεραν να απαλλαγούν από την κακή διατροφική συνήθεια, που στερεί τη ζωή εμφύχων, αντιμετωπίζονταν ως υποταγμένοι στην επιφανειακή λατρεία της σάρκας και στις επιπόλαιες ηδονές των θνητών.¹¹ Υπέρτατη αξία εκείνη την εποχή αποδιδόταν στην ψυχή· για αυτό και ο Πορφύριος επιδίωξε να αποδείξει ότι τα ζώα είναι έμφυχα όντα που έχουν χαρακτηριστικά, συναισθήματα, λογική, συμπεριφορά και λόγο διαφορετικά από αυτά των ανθρώπων, αλλά όχι με μικρότερη αξία.¹²

Δεν νομιμοποιούμαστε να θεωρούμε κάποιον κατώτερό μας λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών του, και την άποψη αυτή του Πορφύριου ασπάζονται αρκετοί σύγχρονοι φιλόσοφοι, μεταξύ των

10. J.H. Franklin (2007).

11. Πλούταρχος (1996)· Σ. Καραγεωργάκης (2016).

12. Πορφύριος (2005).

οποίων και ο Tom Regan. Οι δύο φιλόσοφοι, από διαφορετική πλευρά ο καθένας, προσπαθούν να αποδείξουν ότι η ζωή των ζώων είναι ισότιμη και ισάξια με αυτή των ανθρώπων. Για τον πρώτο τα ζώα πρέπει να αντιμετωπίζονται δίκαια γιατί είναι έμφυχα όντα, ανεξάρτητα του εάν μπορούν ή αδυνατούν να συμπεριφερθούν με δίκαιο τρόπο ή να συμμετάσχουν στο ανθρώπινο δίκαιο.¹³ Ο Regan στο βιβλίο του *The Case for Animal Rights* αναφέρει τα παρακάτω:

Γνωρίζουμε ότι πολλά –στην κυριολεξία δισεκατομμύρια– από αυτά τα ζώα είναι υποκείμενα μιας ζωής [...] και έτσι, αν έχουμε εμείς εγγενή αξία, τότε έχουν κι αυτά. Και αφού, προκειμένου να βρούμε την καλύτερη θεωρία για τα καθήκοντά μας προς τους άλλους, πρέπει να αναγνωρίσουμε την ίση εγγενή αξίας μας ως άτομα, τότε ο ορθός λόγος –όχι η συγκίνηση, ούτε το συναίσθημα, αλλά ο ορθός λόγος– μας αναγκάζει να αναγνωρίσουμε την ίση εγγενή αξία αυτών των ζώων και, μαζί με αυτό, το ίσο δικαίωμά τους να αντιμετωπίζονται με σεβασμό.¹⁴

Μπορεί να ειπωθεί ότι και στις δύο θεωρίες οι φιλόσοφοι δεν δέχονται την αντικειμενοποίηση των ζώων και πιστεύουν ότι πρέπει να αποδοθούν κάποια δικαιώματα σε όλα τα έμβια όντα του πλανήτη, διότι η ζωή διαθέτει εγγενή αξία από μόνη της και έτσι πρέπει να της φερόμαστε, κάτι που ξεχνάμε εμείς οι άνθρωποι πολλές φορές, όχι μόνο όταν πρόκειται για κάποιο άλλο είδος, αλλά ακόμα και για το ίδιο το είδος μας.

Στην ιστορία υπάρχουν πολλά παραδείγματα ειδικτικού διαχωρισμού με ακραίους βασανισμούς αλλά και υποτίμηση της ζωής σε ομάδες ανθρώπων με μόνο κριτήριο τη φυλή, τη σεξουαλικότητα, το φύλο, τη νοητική ή σωματική αρτιμέλεια. Αν και η δουλεία στην Αμερική καταργήθηκε το 1865, έπρεπε να περάσουν περίπου 100 χρόνια για να μπορέσουν οι Αφροαμερικανοί να απολαύσουν, μετά από σκληρούς αγώνες, πλήρη πολιτικά δικαιώματα και ισότητα ως μέλη της αμερικανικής κοινωνίας. Ο Martin Luther King Jr. υπερασπιζόμενος τα δικαιώματα των εγχρώμων στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του 1960 δήλωσε: «Η αδικία οπουδήποτε απειλεί τη

13. Στο ίδιο.

14. T. Regan (1983), 71.

δικαιοσύνη παντού».¹⁵ Από την αρχαιότητα, ακόμα μέχρι πριν από τον 19^ο αιώνα η θέση των γυναικών στην κοινωνία αλλά και στην οικογένεια ήταν προδιαγεγραμμένη και περιορισμένη. Το ίδιο σκληρά έπρεπε να αγωνιστεί και το γυναικείο φύλο για να αποκτήσει δικαίωμα ψήφου και ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους άνδρες.

Ο ειδισμός και ο ρατσισμός μπορούν να θεωρηθούν ως δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, και πάνω στη βάση αυτή στηρίζεται η αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση αμφοτέρων. Αυτό που διαφοροποιείται είναι το αντικείμενο των διακρίσεων, τα μη ανθρώπινα ζώα στην πρώτη περίπτωση, οι άνθρωποι στη δεύτερη. Παρά τη διαφορετική «εξέλιξη» τους στην πάροδο των χρόνων, οι διακρίσεις αυτές επιβιώνουν μέχρι σήμερα, με άξονά τους κυρίως το δίπολο φόβος (για το διαφορετικό, το «ξένο») και εκμετάλλευση, με την τελευταία ενίοτε να είναι διττή: εκμετάλλευση όχι μόνο όσων είναι «διαφορετικοί», αλλά και του ίδιου του φόβου ή της άγνοιας των «ομοίων» για τους «άλλους», με σκοπό την περαιτέρω ηθική νομιμοποίηση της διάκρισης και την ενίσχυσή της.

Παρά τα βήματα προόδου που έχουν συντελεσθεί τόσο στο επίπεδο των θεσμών όσο και σε αυτό της κοσμοθεωρίας, κυρίως στις δυτικές κοινωνίες κατά τα τελευταία χρόνια (κατάργηση δουλείας, ισότητα γυναικών, ισότητα εγχρώμων, ελευθερία θρησκείας, απενοχοποίηση της σεξουαλικής διαφορετικότητας, καλύτερη αντιμετώπιση των μη ανθρώπινων ζώων), ειδικτικές και ρατσιστικές αντιλήψεις και συμπεριφορές εξακολουθούν να υφίστανται μεταλλαγμένες και επικαιροποιημένες.

Κύριο τροφодότη τους αποτελούν τα μέσα ενημέρωσης, που αναπαράγουν (άκριτα – ή, μήπως, στοχευμένα;) διαρκώς στερεότυπα της μορφής «αλλοδαπός εγκληματίας», «παράνομος μετανάστης», «φανατικός ισλαμιστής» ή «φανατικός χριστιανός», υποκαθιστώντας στη συνείδηση του κόσμου το θρυλικό 25ο κινηματογραφικό καρέ (το οποίο θεωρείται πως μπορεί να περνά κρυφά μηνύματα στο υποσυνείδητο, όντας μη άμεσα αντιληπτό από το ανθρώπινο μάτι). Κύριο όπλο αντιμετώπισης είναι η γνώση: η κριτική εξέταση των πληροφοριών με επιδίωξη της διατύπωσης διαφορετικών απόψεων, επικοινωνία, πραγματική συζήτηση με άλλους, κάτι που προϋποθέτει ανοχή στα δικά τους πιστεύω και ανοιχτή σκέψη. Η αποτελεσματικότητά

15. <https://gr.humanrights.com/voices-for-human-rights/champions-human-rights.html>.

των παραπάνω τεκμαίρεται από την ομολογία αρκετών σπουδαίων στοχαστών, όπως ο Peter Singer,¹⁶ ότι η υιοθέτηση τέτοιων στάσεων αποτέλεσε το εφαλτήριο ώστε αυτοί να αλλάξουν πεποιθήσεις ή και τρόπο ζωής. Οι παγιωμένες πεποιθήσεις, όμως, μεταβάλλονται αργά και με δυσκολία, γεγονός που καθίσταται εμφανές στα έθιμα που σχετίζονται με τα ζώα και εξακολουθούν να κυριαρχούν στην κουλτούρα των κοινωνιών.

5. Έθιμα που σχετίζονται με τα ζώα

Έθιμο: η παγιωμένη συνήθεια κοινωνικής ομάδας, που διαμορφώθηκε από μακρά παράδοση και επιβίωσε από γενιά σε γενιά. Έθνη: καθιερωμένα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς που επικρατούν σε ένα σύνολο ή το καθορίζουν ως χαρακτηριστικά της φύσης, της ιδιουσυγκρασίας ή της πολιτισμικής ταυτότητας των μελών του. Έθνη και έθιμα: το σύνολο των ενεργειών και των κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς κάθε κοινωνικής ομάδας, που κληρονομούνται από την παράδοση.¹⁷

Έθνη αποκαλούνται οι αντιλήψεις που έχει μια κοινωνία ως προς την ηθική και κοινωνική της συμπεριφορά. Είναι, δηλαδή, οι άγραφοι νόμοι που ορίζουν τη συμπεριφορά όλων όσων θέλουν να αποτελούν μέλη της κοινωνίας αυτής. Τα έθνη μπορούν ν' αλλάζουν από τόπο σε τόπο, αλλά και να μεταβάλλονται μέσα στον χρόνο, πάντα όμως θα αντικατοπτρίζουν την κρατούσα ηθική της κοινωνίας. Είναι οι αξίες, οι σχέσεις, οι νοοτροπίες, οι συμπεριφορές που χαρακτηρίζουν μια εποχή. Όλα αυτά αποτελούν ένα είδος κανόνων και νόμων, μια μορφή δικαίου, άγραφου, που θα μπορούσε να ονομαστεί εθιμικό.¹⁸ Όταν οι αντιλήψεις αυτές εκφράζονται με πράξεις και επαναλαμβάνονται σταθερά σε βάθος χρόνου έχοντας τελεστική μορφή τότε γίνονται έθιμα. Δηλαδή, τα έθιμα είναι παγιωμένες συνήθειες που ρυθμίζουν τη ζωή μιας κοινωνικής ομάδας. Μένουν στάσιμα, έχουν ισχύ στον χρόνο και μεταβάλλονται σε βάθος χρόνου λόγω κοινωνικών, τεχνολογικών, πολιτισμικών, πολιτιστικών και άλλων αλλαγών.

Το πιο γνωστό παράδειγμα εθίμου που συνοδεύεται από βίαιη αντιμετώπιση ή/και θανάτωση ζώων είναι οι ταυρομαχίες. Κάθε χρόνο

16. P. Singer (2018), 47-48.

17. Γ. Μπαμπινιώτης (2002).

18. Χ. Αντωνοπούλου (2020), 12.

χιλιάδες ταύροι βασανίζονται και θανατώνονται, κυρίως στην Ισπανία, αλλά και σε άλλες χώρες, στο όνομα των τοπικών παραδόσεων και της διασκέδασης των θεατών. Ο ταύρος από τη φύση του είναι ένα ήσυχο ζώο. Η μόνη περίπτωση που θα χρησιμοποιήσει βία, θα είναι για να επιτεθεί σε κάποιον άλλο ταύρο, για την κυριαρχία στο κοπάδι ή προκειμένου να διεκδικήσει το ταίρι του σε περίοδο ζευγαρώματος. Στην αρένα, όμως, ο ταύρος εμφανίζεται επιθετικός και πάρα πολύ θυμωμένος. Αυτό οφείλεται στα όσα έχουν προηγηθεί: απομόνωση χωρίς φαγητό και νερό σε σκοτεινά κλουβιά, με αποτέλεσμα τη σύγχυση, τον πανικό και την επιθετικότητα του ζώου. Βέβαια το συγκεκριμένο έθιμο είναι το πιο γνωστό, ενώ υπάρχουν αρκετά ανά τον κόσμο όπου ο ταύρος λόγω του μεγέθους, αλλά κυρίως λόγω της ηρεμίας του γίνεται θύμα κάποιας «παράδοσης» (el toro júbilo, toro de lavega, ukeweshwama, gadhimai, η θυσία του ταύρου).

Ένα άλλο βίαιο/βάνουσο έθιμο είναι το nemthuong, που λαμβάνει χώρα στην ομώνυμη πόλη στο Βιετνάμ, στο πλαίσιο παραδοσιακής γιορτής στα τέλη Ιανουαρίου ή στις αρχές Φεβρουαρίου. Ένα γουρούνι περιφέρεται γύρω από το χωριό, περιορισμένο σε μια μεταλλική κατασκευή, με τη συνοδεία κόσμου και μουσικής. Όντας ήδη τρομοκρατημένο και φοβισμένο από την περιφορά, εναποτίθεται στο έδαφος και ακινητοποιείται με σχοινιά που κρατούν τεντωμένα τα πόδια του. Το γουρούνι τρομαγμένο προσπαθεί να ξεφύγει, κουνώντας τα άκρα του και σκούζοντας. Στη συνέχεια ένας άνδρας βυθίζει ένα τεράστιο μαχαίρι στον θώρακα του ζώου, ενώ ο κόσμος εκστασιασμένος γελά δυνατά και φωνάζει. Μετά την αρχική τομή ξεκινά να το χτυπά επανειλημμένα στο θώρακά του, μέχρι να κοπεί το σώμα του στα δύο. Συνήθως απαιτούνται επτά χτυπήματα, κατά τη διάρκεια των οποίων το ζώο σπαρταρά από τον πόνο και την απελπισία μέχρι να ξεψυχήσει, ενώ το πλήθος συνεχίζει να ζητωκραυγάζει εκστασιασμένο. Όταν το ζώο πια κοπεί στα δύο, οι παρευρισκόμενοι τρέχουν να βουτήξουν χαρτονομίσματα μέσα στο αίμα, ελπίζοντας, από ό,τι λέγεται, σε μια καλή τύχη.

Άλλο παράδειγμα είναι το εξαιρετικά ήσυχο και φιλικό γαϊδούρι, που έχει σημαντικό ρόλο στο φεστιβάλ Pero Palo, στην Ισπανία. Στην ουσία πρόκειται για την επέτειο του εορτασμού της θανατικής καταδίκης ενός βιαστή, που πραγματοποιήθηκε τον Μεσαίωνα. Κατά το φεστιβάλ αυτό αναπαρίσταται η περιφορά του βιαστή στους δρόμους, πάνω σε ένα γαϊδουράκι, καθώς οδηγείται στην εκτέλεσή

του. Το επίκεντρο της οργής και του θυμού των παρευρισκόμενων, δεν αποτελεί φυσικά το άτομο που υποδύεται τον βιαστή, αλλά το αβοήθητο γαϊδουράκι. Το πλήθος ξεσπά με απόλυτη βιαιότητα στο ανυπεράσπιστο ζώο, το οποίο υποβάλλεται σε ένα τελετουργικό, που πολύ συχνά το αφήνει σοβαρά τραυματισμένο, κουτσό ή και νεκρό από τα χτυπήματα. Το γαϊδουράκι περιφέρεται στους ασφυκτιούντες από τον κόσμο δρόμους της πόλης δεχόμενο αλλεπάλληλα χτυπήματα, κλωτσιές και δαγκωνιές, τόσο από τον αναβάτη του, όσο και από τους υπόλοιπους ανθρώπους, οι οποίοι βασανίζουν γελώντας το ανήμπορο ζώο. Το γαϊδουράκι στην προσπάθειά του να ξεφύγει, συναντά την αντίσταση του κόσμου, ο οποίος του τραβά με δύναμη και βίαια την ουρά, με αποτέλεσμα αυτή να σπάει και το ζώο να βιώνει αφόρητους πόνους. Κάποιοι άλλοι, φτάνουν σε σημείο να δαγκώνουν τα αυτιά του δύστυχου ζώου, με πρωτοφανές μίσος. Το σκηνικό της απόλυτης κόλασης που βιώνει το ανυπεράσπιστο ζώο συμπληρώνεται από ήχους τυμπάνων, βαρελότα που σκάνε στα πόδια του και πυροβολισμούς στον αέρα. Όλα αυτά φυσικά εντείνουν την αγωνία και το φόβο του.

Ένα ακόμη έθιμο που περιλαμβάνει βασανισμό ζώου, εν προκειμένω σκυλιών, πραγματοποιείται στο χωριό Brodilevo στη Βουλγαρία στις 6 Μαρτίου και υποτίθεται ότι μέσω αυτού διώχνονται από το χωριό τα ανίερα πνεύματα της άνοιξης. Συνήθως λαμβάνει χώρα σε ποτάμια ή ρυάκια, όπου και στήνονται δύο πάσσαλοι οι οποίοι ενώνονται με ένα χοντρό σκοινί. Το σκοινί αυτό τυλίγεται έτσι ώστε να σχηματιστεί μια περιστρεφόμενη θηλιά. Το «έθιμο» απαιτεί να περαστούν τα σκυλιά μέσα σε αυτή τη θηλιά και αφού οι παριστάμενοι σφίξουν το σκοινί, το αφήνουν και οι δύστυχοι σκύλοι περιστρέφονται με μεγάλη ταχύτητα, μέχρι οι στροφές του σκοινιού να τελειώσουν και τελικά να πέσουν με δύναμη στο νερό. Όπως είναι φυσικό, μέχρι να πέσουν στο νερό, τα σκυλιά είναι ήδη τρομαγμένα, βιώνοντας ενίοτε και πρόσθετη κακοποίηση από τα χτυπήματα του πλήθους, ενώ προσπαθούν να αντισταθούν. Με το στριφογύρισμα στα σκοινιά τούς δημιουργείται έντονη ζάλη και την ώρα που χτυπούν στο νερό, είναι εκτός των άλλων και αποπροσανατολισμένα.

Αυτή η συμπεριφορά των ζώων, είναι ένα είδος ανταπόκρισης σ' ένα ερέθισμα, σύμφωνα με το φιλόσοφο Rene Descartes. Η βασική θεωρία στην οποία στηρίζεται είναι ότι τα πάντα στο σύμπαν ακολου-

θούν τους κανόνες της μηχανικής, εξαιρούνται βέβαια οι άνθρωποι.¹⁹ Η φύση και τα ζώα έχουν εργαλειακό χαρακτήρα. Στη θεωρία του αυτοματισμού, τα ζώα είναι τέλειες μηχανές αφού είναι φτιαγμένες από τον Θεό, λειτουργούν αυτόματα και κάθε αντίδρασή τους στον πόνο είναι αποτέλεσμα μίμησης και όχι αίσθησης. Δεν πρέπει να συγχέει κανένας την ομιλία με τις φυσικές κινήσεις που μαρτυρούν τα πάθη, και τις οποίες μπορούν να μιμηθούν τόσο οι μηχανές όσο και τα ζώα.²⁰ Για τον φιλόσοφο τα ζώα δεν έχουν λόγο, συνείδηση, λογική και τη δυνατότητα του αισθάνεσαι. Η φιλοσοφία και η ερμηνεία που έδινε ο Descartes για την ύπαρξη των ζώων διευκόλυε τη βάνουση μεταχείρισή τους από τους ανθρώπους, αφού εντάθηκε η αίσθηση ότι τα ζώα είναι αντικείμενα άρτου και θεάματος²¹⁷ και πειραματισμού. Γνωρίζουμε ότι έκανε ανατομία σε ζωντανά ζώα χωρίς τη χρήση αναισθησίας και έτσι επέτρεψε σε όλους τους πειραματιστές να αφηγήσουν κάθε πιθανό ενδιασμό που μπορεί να είχαν. Η θέση των ζώων είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που μόνο να βελτιωθεί μπορούσε!²²

Δεν ήταν λίγοι εκείνοι, όμως, που αντιδρούσαν στις θεωρίες του Descartes. Ο Βολταίρος, σύμφωνα με τον Peter Singer, με σαρκαστική διάθεση αποκάλεσε τον Καρτέσιο βάρβαρο που καρφώνει ζωντανά ζώα πάνω σε τραπέζια προσπαθώντας να βρει τις μεσεντέριες φλέβες τους. Και συνεχίζει με ειρωνικό ύφος θέτοντας προς τον μηχανοκράτη το ερώτημα πώς είναι δυνατόν η φύση να έχει δώσει στα ζώα όλες τις ικανότητες των αισθημάτων με τέτοιο τρόπο ώστε τελικά να υπάρχει η πιθανότητα να μην αισθάνονται;²³

Η επικρατούσα αντίληψη της απόλυτης υπεροχής και πλήρους διαφοροποίησης του ανθρώπου από τα ζώα δέχτηκε ισχυρό πλήγμα όταν ο Δαρβίνος δημοσίευσε το *Η καταγωγή των ειδών* και απέδειξε ότι υπάρχουν περισσότερες ομοιότητες μεταξύ της συναισθηματικής ζωής των ανθρώπων με αυτή των ζώων απ' όσες θεωρούσαν οι άνθρωποι μέχρι τότε. Συνεχίζοντας τη μελέτη του απέδειξε ότι και οι πνευματικές δυνατότητες του ανθρώπου όπως αγάπη, μνήμη, προσοχή υπάρχουν πολλές φορές και στα κατώτερα ζώα. Βέβαια η

19. Δ. Κουντάκη (2019), 42.

20. Στο ίδιο, 43.

21. Ε. Βιντιάδη (2020), 77.

22. P. Singer (2018), 319-320.

23. Στο ίδιο, 320.

ιδέα ότι είμαστε το υπέρτατο ον αυτού του πλανήτη και όλη η φύση έχει δημιουργηθεί για τη δική μας ευχαρίστηση δεν θα ήταν εύκολο να εγκαταλειφθεί.²⁴

Παρ' όλα αυτά είναι πολλοί αυτοί που προσπαθούν μέσα από την τέχνη τους να περάσουν φιλοζωικά μηνύματα. Ο Εμμανουήλ Ροΐδης επηρεασμένος από τη δαρβινική θεωρία για την καταγωγή αλλά και ομοιότητα του ανθρώπου με τα ζώα έγραψε τις «Ιστορίες ζώων» που ανήκουν στα λεγόμενα *Συριανά διηγήματα* και αποτελούν καυστικές σάτιρες έναντι της τοπικής κοινωνίας. Πρόκειται για παραβολές διόρθωσης των ανθρωπίνων ηθών, μέσα από τη διαρκή σύγκριση του ανθρώπου με τα ζώα και με κύριους πρωταγωνιστές τα τελευταία. Ξεκάθαρα μπορούμε να διακρίνουμε το δαρβινικό πνεύμα και την προσπάθειά του να υποστηρίξει την άποψη ότι ο άνθρωπος δεν έχει καμία βασική διαφορά από τα αναπτυγμένα θηλαστικά.²⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «Ιστορία ενός αλόγου» όπου αναφέρεται στη σχέση του αλόγου Ζαναμπέτη με ένα μικρό παιδί, τον Τσέκο. Το άλογο υιοθετεί προστατευτική, σχεδόν πατρική και κατά συνέπεια ανθρωπομορφική στάση απέναντι στο παιδί, η οποία υπερβαίνει τον ζώωδη χαρακτήρα του· ενώ η μανιώδης και βάνουση εξόντωση του ζώου από τον μέθυσο πατέρα του παιδιού και την παρέα του αποκαλύπτει το κτηνώδες στοιχείο της ανθρώπινης φύσης.²⁶ Ο μετωνυμικός άξονας έλλογο/άλογο θα αποδώσει ζώο και άνθρωπο με ανθρωπομορφικά και ζωομορφικά χαρακτηριστικά αντιστοίχως, απηχώντας τις ευρύτερες δαρβινικές απόψεις της περιόδου που αποκάλυπταν τη ζώωδη προέλευση του ανθρώπου.

Η επιβίωση βάνουσων εθίμων, όπως τα προαναφερθέντα, καταδεικνύει ότι η καρτεσιανή φιλοσοφία, αναφορικά με την κατά γενική ομολογία παρωχημένη θέση της για τα ζώα, δεν έχει εγκαταλειφτεί τελείως. Ο William Bingley έγραψε: *Το όριο που διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα ζώα είναι σταθερό και αμετάβλητο [...] Για έναν πολιτισμό που συστηματικά εκμεταλλεύεται, σκοτώνει και τρώει ζώα, μια διαφορετική αντίληψη θα είχε θέσει πάρα πολλά ενοχλητικά ερωτήματα.*²⁷ Η εκμετάλλευση και η κακοποίηση των ζώων είναι

24. Στο ίδιο, 32.

25. Ε. Βογιατζάκη (2007): 49.

26. Στο ίδιο, 52.

27. C. Patterson (2014), 42.

βαθιά ριζωμένη συνήθεια και οι άνθρωποι δεν θέλουν ούτε να χάσουν τα προνόμια που έχουν αιώνες τώρα ούτε να βγουν από τη ζώνη της βολικής τους αδράνειας.²⁸ Οι άνθρωποι πρέπει ν' αλλάξουν τις πεποιθήσεις τους προτού αλλάξουν τις συνήθειές τους.²⁹

Ακόμη και αν δεχθούμε ότι τα ζώα είναι άψυχες μηχανές και ο μόνος λόγος ύπαρξής τους είναι η συμβολή τους στην επιβίωση του ανθρώπινου είδους, καμία βιολογική ανάγκη δεν εξυπηρετείται μέσω του βασανισμού και του εξευτελισμού τους. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι πράξεις αυτές δεν βρίσκουν στήριγμα σε καμία μεγάλη φιλοσοφική θεωρία, την αρετοκρατία, τη δεοντοκρατία ή τον ωφελιμισμό. Πάντα, βέβαια, υπάρχουν και διαφορετικές προσεγγίσεις: ο Roger Scruton θεωρεί ότι δραστηριότητες όπως το κυνήγι αλεπούς και οι ταυρομαχίες δεν είναι κακές, εφόσον δεν συνοδεύονται από σαδιστική ικανοποίηση.³⁰

Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ηθική μια ειδεχτή πράξη που μοναδικό στόχο έχει τη διασκέδαση των ανθρώπων εις βάρος πλασμάτων που πλέον είναι επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι βιώνουν πόνο και φόβο, ακριβώς όπως ένας άνθρωπος.³¹ Όταν ένας άνθρωπος γνωρίζοντας αυτά εξακολουθεί να απολαμβάνει τον βασανισμού ενός συναισθανόμενου όντος, μόνο μια ανάγκη μπορεί να ικανοποιεί που δεν είναι άλλη από την ανάγκη έκφρασης της καταπιεσμένης κτηνώδους φύσης μας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι έχουμε περισσότερα κοινά με τα ζώα απ' όσα θέλουμε να πιστεύουμε, αλλά και μια βασική διαφορά. Τα ζώα σκοτώνουν μόνο στην περίπτωση που πρέπει να τραφούν ή όταν απειλείται η ζωή ή η κυριαρχία τους, ποτέ για ευχαρίστηση που βασίζεται σε εικασίες βαθιά ριζωμένες στον χρόνο.

Βιβλιογραφία

- Αντωνοπούλου, Χ. (2020): «Η εξέλιξη και η σημασιολογία των ηθών και των εθίμων του γάμου ανά τους αιώνες. Η περίπτωση του νομού Ηλείας». Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
 Αριστοτέλης (2009): *Πολιτικά*, βιβλίο VII, μτφρ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

28. Ε. Βιντιάδη (2020), 103.

29. P. Singer et al. (2012), 59.

30. Σ. Καραγεωργάκης (2019), 150.

31. L.F.M. van Zutphen et al. (2002), 297.

- Βιντιάδη, Ε. (2020): *Τα ζώα και εμείς*, Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Βογιατζάκη, Ε. (2007): «Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η μεταφορά της επιστήμης», *Σύγκριση* 18:47-71. Doi: <https://doi.org/10.12681/comparison.10286>.
- Ενωμένοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, <https://gr.humanrights.com/voices-for-human-rights/champions-human-rights.html>.
- Καραγεωργάκης, Σ. (2016): *Περιβαλλοντική φιλοσοφία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα: Ευτοπία.
- (2019): *Ζώα στα πλοκάμια της ανθρώπινης ηθικής*, Αθήνα: Ευτοπία.
- Κουντάκη, Δ. (2019): *Ζώα και ηθική: Μία μη ανθρωποκεντρική προσέγγιση*, Αθήνα: Σμίλη.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Παπαδής, Δ. (2006): *Αριστοτέλους Πολιτικά Ι*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Patterson, Ch. (2014): *Αιώνια Τρεμπλίνκα*, μτφρ. Κ. Αλεξίου, Αθήνα: Πράσινο Ινστιτούτο.
- Πλάτων (2015): *Πολιτεία*, μτφρ. Ι. Ν. Γρυπάρης, Θεσσαλονίκη: Κ.Ε.Γ.
- Πλούταρχος (1864): *Βίοι Παράλληλοι*, μτφρ. Α. Ρ. Ραγκαβή, Αθήνα: Τύποις Διονυσίου Κορομηλά.
- (1996): *Ηθικά*, 25^{ος} τομ., επιμ. Β. Μανδηλαράς, Αθήνα: Κάκτος.
- Πορφύριος (2005): *Περί αποχής εμψύχων: Ακρεοφαγία, Παράδοση, Ιεροί και Θεολογικοί Κανόνες*, Αθήνα: Πύρινος Κόσμος.
- Singer, P. (2018): *Η απελευθέρωση των ζώων*, μτφρ. Σ. Καραγεωργάκης, Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη.
- Singer, P., Regan, T., Gruen, L. & Donovan, J. (2012): *Ζώα και ηθική*, μτφρ. Κ. Αλεξίου, Φ. Αραμπατζίδου, Σ. Καραγεωργάκης, Ε. Κολοβού & Κ. Κουράκης, Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη.
- van Zutphen, L.F.M., Baumans, V. & Beynens, A.C. (2002): *Αρχές της Επιστήμης των Πειραματόζωων*, μτφρ. Γ.Π Πατρινός & Ν. Παπαϊωάννου, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονη Παιδεία.
- 269 Life Greece. “Ματωμένα Έθιμα.” Προσπελάστηκε 12 Απριλίου, 2021. 269lifegreece.gr/matomena_ethima.
- Franklin, J. (2007): *Animal Rights and Moral Philosophy*, New York: Columbia University Press.
- Regan, T. (1983): *The Case for Animal Rights*, Berkeley: University of California Press.

Ryder, D.R. (2011): *Speciesism Painism and Happiness: A Morality for the Twenty- First Century*, U.K.: Imprint Academic.

Abstract

SPECIESISM AS THE BASIS OF RACISM, AND ANIMAL-RELATED CUSTOMS

In this article, two distinct attitudes are contrasted – attitudes that our society has reserved over time, or at least a part of it, towards the different. On the one hand, towards people who belong to another race, country, gender, class, religion, or who have some physical or mental handicap, in other words a form of negative discrimination. On the other hand, to non-human living beings, i.e. speciesism. In both cases, the “foreigner” is not treated equally, both ideologically and practically, through a wide range of views and attitudes, such as suspicion, distancing, devaluation, exploitation, aggression. The position held here is that racism can be considered the child of speciesism, and its companion from antiquity to the present day, examining mainly the conditions in ancient Greece that contributed to their birth.